

משיח זהויות לעמיות יהודית

נורית חמו

מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי; אמר לו "גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה, כשאני עומד על רגל אחת". דחפו באמת הבניין שבידו. בא לפני הלל – גיירני; אמר לו, "דע לך סני לחברך לא תעביד – זו היא כל התורה כולה, ואיך פירושה הוא; זיל גמור"

תלמוד בבלי מסכת שבת, לא'

בבסיסו של העיסוק בסוגיית הזהות בתהליך החינוכי, מצויה הנחת היסוד הטיילוריאנית לפיה "זהות" עניינה בשדה השיח. הדגש אינו על תהליכים התפתחותיים ועל בשלות קוגניטיבית, אלא בעיקר על תהליכים דיאלוגיים המאפשרים לפרט ולבחון את זהותו ביחס ל מרחב הזהויות החברתיות בהן הוא מצוי. צירלס טיילור (Taylor, 1992) טבע את מונח העל "זהות דיאלוגית". בחיבורו "הפוליטיקה של ההכרה" הוא מתייחס לזהות כתהליך שבו האדם מבין מיהו, ומהם המאפיינים הבסיסיים המגדירים אותו כאדם, בדרך של דיאלוג תוך-אישי ובין-אישי בין יחידים ובין קבוצות. טיילור מתייחס לשיח האנושי במשמעות רחבה הכוללת לצד השפה הדבורה גם דרכי ביטויי מגוונות ובכלל זה מחוות, שפת האמנות, שפת האהבה ועוד. בתהליך זה בורר ומעצב הפרט את מסגרות השייכות שלו וכך מבנה את זהותו.

עמיות יהודית היא תחושה של שייכות לעם היהודי, אלא שאין מדובר בהיבט רגשי בלבד. מדובר בתחושת שייכות המעוצבת כפועל יוצא גם של ידע וגם של תנהגויות. מתוך כך מובן כי שיח אודות עמיות יהודית הוא שיח על זהות. הגדרת אופייה של השייכות למעגל הרחב והמקיף-עם יהודי, תובעת שלבים מוקדמים של בירור הזהות במעגלים מצומצמים יותר, קרובים יותר ומוחשיים יותר לפרט, הגם שהזהות האישית תלויה בהזהות הקולקטיבית, נובעת ממנה ולהיפך.

שיח בעל אופי כזה או אחר על אודות משמעותה של הזהות היהודית אימננטי לכל מסגרת חינוכית המאכלסת ציבור יהודי. ברם, על אף נוכחותו המתמדת והמתמשכת של שיח הזהויות-בין בקוריקולום הגלוי והמודע, בין בקוריקולום הסמוי והפרי-רפלקטיבי-סוגיית הזהות היהודית עודנה סבוכה. השיח אודותיה בחברה הישראלית בכלל ובמערכת החינוכית בפרט, עודנו שיח חלקי, עמום, מבולבל ולא מזוקק.

הסיבות לכך רבות ומגוונות, והעיון בהן עשוי לשמש מקור למידה מעניין בפני עצמו המסייע בהנהרת זהות ובפיתוח שייכות מושכלת ואקטיבית לקולקטיב היהודי-קרי עמיות יהודית. עיקרן נעוץ באתגר שהציגה התרבות האירופית לעם היהודי בעת החדשה, והוא האתגר של החילונית המפוררת את היהדות המונוליתית ועומד בסימן של מחלוקות, עימותים ושסעים כמאפיין של

הזהות היהודית בת- ימינו. מבוכת הזהות הופכת להיות מאפיין מרכזי של הזהות היהודית המודרנית. היא נובעת מהכיוונים המנוגדים בין מסורת למהפכה, בין אמונה בערכים מטאפיסיים של עולם תיאוצנטרי ובין תרבותו הכול-פוליטית של העולם החילוני.

הקשיים הרבים באפיונה של הזהות המורכבת והמשתנה של היהודים בקהילות שונות בעולם בכלל ובישראל בפרט, מובילים לעיסוק חלקי בנושא בשיח הציבורי במקרה הטוב ולהתחמקות ולהימנעות מכל עיסוק עמוק, מסתעף ומתמשך בסוגיה, במקרה הפחות טוב. אין תמה, אפוא, כי לא רק תודעת הזהות לוקה בהעדר מודעות מושכלת, אלא כך אף השיח אודותיה.

מהיכן אם כן מתחילים?

עשייה חינוכית מבקשת לפעול את פעולתה על תודעת הזהות, כלומר על היכולת של שותפי שיח הזהות במסגרת החינוכית להגדיר את התווית "יהודי" באשכול הזהויות שלהם. לפיכך, יש לאפשר שיח המציף את ההגדרות השונות של שותפי השיח בשלב ראשון. שלב זה מאפשר לעמוד על טיבו של הידע האישי כנקודת מוצא לתכנון לימודים בגישה ויגוציאנית. בשלב שני יש לנתח את תוכן של ההגדרות השונות ולשרטט מפות זהות מגוונות. בשלב השלישי יש להפגיש בין מפות הזהות השונות ולבחון בדרך של עיון משווה הן נקודות שוני והן מכנים משותפים לקראת התמודדות עם מפת הזהות הקבוצתית הקולקטיבית. דווקא האיתור המושכל של מכנים משותפים רחבים ועמוקים עשוי לסייע בעיצובה של סכמה קוגניטיבית שתקל על הבניית המידע בזיקה לשאלת משמעותה של הזהות רבת הפנים של העם היהודי. מוצע להבנות את שיח הזהות ולמפות את מוקדיו בתחומים הבאים:

- א. מושגי יסוד
- ב. רבדים בהגדרת זהות
- ג. אופני הגדרה- 'מי מגדיר אותי?'
- ד. רכיבי הגדרה- 'מה מגדיר אותי?'

זהות, תודעת זהות, זהות אישית, זהות קבוצתית

"תודעת זהות" להבדיל מ"זהות" גרידא מתייחסת כאמור ליכולת של הפרט להגדיר את זהותו בהתייחס לתווית מסוימת באשכול הזהויות שלו. במחקר הפסיכולוגי היא מסתברת כסכימה קוגניטיבית דינאמית בה מחזיק הפרט ביחס למושג ה'עצמי' (self). נקודת המוצא היא שהמונח "תודעת זהות" מכון לתהליכים מודעים בהיבט הקוגניטיבי, הריגושי וההתנהגותי. שייכות לקבוצה חברתית ולמארג הנרטיבי של הקבוצה משפיעה על תפיסת האדם את עצמו, קרי על הסכימה הקוגניטיבית של זהותו. קורט לוי, מאבות הפסיכולוגיה החברתית הגדיר זהות חברתית כהזדהות קבוצתית, הנחוצה לפרט, חיונית למושג ה'עצמי', לתפקוד פסיכולוגי ולרווחה אישית. הזהות החברתית מכילה תו ויות זהות שונות היוצרות תת- חלוקה. למשל, החלוקה בין זהות קולקטיבית (collective identity) לבין זהות בין-אישית (interpersonal identity). הזהות הקולקטיבית מתייחסת לשייכות לקבוצות גדולות, לעיתים מופשטות, כגון מגדר, שייכות אתנית,

שייכות דתית, שייכות לאומית ועוד. הדיאלוג של הפרט עימה נעשה ב "צמתים", כגון חוויות מיוחדות, אירועים, טקסים, בעוד שהזהות הבינאישית מתייחסת למעגלי שייכות לקבוצות קטנות איתם מקיים הפרט דיאלוג שוטף יומיומי מוחשי: משפחה, חברים.

טיילור (Taylor, 1992) מציע מודל תיאורטי לפיו תודעת זהות מתפתחת כפועל יוצא מקיומו של דיאלוג, והיא משתכללת בהתאם לאיכות הדיאלוג, למורכבותו ולרב-מימדיותו. טיילור אינו מבחין בין זהות אישית לזהות חברתית, ומבחינתו חד הן. תודעת זהות היא מרחב של זהויות המתפתח בשיח תוך-אישי ובינאישי. כך עשויה תודעת זהות מפותחת להתפתח רק בתוך מרחב של זהויות אחרות: 'one is a self only among other selves' (p.32).

על כל פנים, הזהות הבולטת והעיקרית באשכול הזהות הקולקטיבית היא הזהות האתנית. היא אומנם רק חלק ממגוון הזהויות של הפרט, עם זאת היא מסתברת כמרכיב החשוב ביותר בזהות הכללית.

פיני (Phinney, 1996) טוענת כי קיימת עמימות בנוגע להגדרתה של זהות אתנית, וכי אין הגדרה אחת המקובלת על כלל החוקרים. כמחצית מהמחקרים אותם היא סוקרת אינם מציבים הגדרה מפורשת. פיני על כל פנים מציעה את ההגדרה לפיה זהות אתנית היא "תחושת השייכות והמחויבות שיש לאדם לקבוצה האתנית המשפיעה על החשיבה, התפיסות, הרגשות וההתנהגות של הפרט" (p.13). סקירתה מציגה הסכמה של חוקרים לגבי מפת המושגים הבאה הנכללת בזהות אתנית: הזדהות עצמית כחבר בקבוצה, שייכות ומחויבות לקבוצה, עמדות כלפי הקבוצה, עמדות וערכים משותפים, שפה, מנהגים, התנהגות.

בן-רפאל ובן-חיים (2006) סוקרים את הזהות הקולקטיבית מנקודת מבט סוציולוגית ומצביעים אף הם על סימניה המובהקים: דת כמאפיין בעל עוצמה ראשית, שפה כמגדירה ויוצרת את הזהות הקולקטיבית, עמדות, ערכים, תרבות ואף זיקה טריטוריאלית. בן רפאל ובן-חיים (שם) מבחינים בשתי רמות דיון בהגדרתה של הזהות הקולקטיבית. האחת היא רמת הדיון בסימנים המהותיים אותם הם מכנים "מבני העומק". תודעת זהות בעלת מבנה עומק מתייחסת באופן מושכל למשמעות רכיבי הבסיס של הזהות, כגון דת, שפה, פרקטיקות, מערכות סמלים ועוד. הרמה השנייה היא רמת הדיון במאפיינים שהם "שטחיים", ארעיים, והם מתגבשים בנסיבות מיוחדות- "מבני שטח" (עמ' 17).

תודעת זהות חברתית היא, אם כך, סכימה קוגניטיבית דינמית המכילה ידע, עמדות והתנהגויות. היא מתייחסת בעיקר להתפתחותה של תודעת זהות קולקטיבית, שהמרכזית בה היא הזהות האתנית. עיקרה - הזדהות רגשית עם הקולקטיב, עם ידעו עם פרקטיקות המאפיינות את הקולקטיב. רכיבי זהות, כגון דת, שפה ומערכת סמלים, מנהגים, תרבות, משמשים כ'מבני עומק' של הזהות, וטיב המחויבות של הפרט אליהם מלמד על אופי התודעה ומזמן תהליכים התפתחותיים בגיבוש תודעת זהות קולקטיבית.

רבדים בהגדרת זהות

שגיא (2006) טוען שאנו מחליפים בין מושגים המקשים על הנהרת התודעה ועל השיח אודותיה . הוא מבקש לערוך הבחנה בין 'זהות' ל'זיהוי'. הוא מציע לקיים שיח מבהיר בנוגע לשלושה מושגים מרכזיים: **זיהוי, הזדהות והקשרי משמעות.**

זיהוי הוא תווית, ופעולת הזיהוי נעשית באמצעות ביטויים מזהים כשמות תיאורים מאפיינים וכיוצא בהם. כך למשל, "חילוני" "ישראלי" "יהודי", "רפורמי" הם קודם לכל הביטויים המזהים המאפשרים לקיים שיח על מושא מסוים בדרך המבחינה אותו ממושאים אחרים.

הזדהות היא פעולה תודעתית רצונית שהאדם עצמו נוקט . ההזדהות נעשית בשלוש המערכות המכוונות את התודעה האנושית: הקוגניציה, הרגש וההתנהגות. הפרט מזדהה עם ידע, עם ערכים ועם פרקטיקות של קבוצה מסוימת. הזדהות היא תנאי הכרחי כדי להשתייך לקבוצה, להיות חלק ממנה ולבטא את זהותה, אבל אין בה די.

הקשרי משמעות הם עולמות של ידע בתחומים שונים המבנים זהות ברובד העמוק שלה, ידע בתחום ההיסטורי, החברתי, הדתי והתרבותי. כינון זהות במשמעות הרחבה והעמוקה תובע לא רק שיוך חיצוני ולא רק הזדהות רגשית, אלא בעיקר יכולת מודעת ומושכלת להגדיר את הזהות בהתבסס על ידע.

בראשית הדברים המובאים כאן מתנוסס אחד המדרשים המעניינים, הזוכים לאזכור ועיון תדיר ומלמדים על אופי מנהיגותם הרוחני של הלל, שמאי וממשיכיהם, דן בנכרי המעוניין להיכנס לקהל ישראל ומבקש גיור "על רגל אחת" (תלמוד בבלי מסכת שבת, לא). שמאי מסלקו בזעף, ואילו הלל מקרבו בנעימות ואומר לו כי עליו רק לקבל את הכלל: מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך – כלל הנובע מהמצווה "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח), "ועל הגר המבקש לו זהות יהודית מוטלת מלאכת העיון של הפרשנות הנובעת מכלל זה".

הנטייה הרווחת היא להפליג בשבחו של הלל על עמדתו הפתוחה האנושית והרגישה, עד שמעט מעמעמים את הסיפא של דבריו, המלמדת על הקרבה לעמדתו של שמאי, ובכך אף מלמדת עליה זכות. הלל מקבל את רצון הגר לזהות עצמו עם הקולקטיב ולכן פותח ב"הזדהות" שעיקרה כאמור בהיבט הרגשי, אבל מודע לכך שרכישת "זהות" יהודית תובעת מושכלות יהודית ש היא מעבר לשלב ההזדהות.

שלושת מושגי העל שמציע שגיא (שם), מאפשרים, אם כך, לבחון במדרש גם את השיח אודות זהות ומכאן את תהליך ההנהרה של תודעת הזהות. עיון ביקורתי מסוג זה אפשרי במקומות נוספים המדגישים בשיח הזהות את העיסוק המודגש בתווית המזהה או לחילופין ברובד הרגשי של ההזדהות. כך למשל, העיסוק בפשרה של עמיות יהודית מבליט לא אחת את הפן הרגשי ולעיתים קרובות אף מסתפק בו, ולא כך ראוי לעשות בהובלת שיח זהויות משמעותי. שיח זהות ביקורתי מציע לבחון את השדה הלשוני בו מתקיים שיח הזהות: האם עניינו זיהוי? הזדהות? הקשרי משמעות? בעשותו כך הוא מערער מחד גיסא על העיסוק המרכזי ברובד הזיהוי - עיסוק בתווית חיצונית, ומפנה מאידך גיסא לצורך לבחון רבדים עמוקים יותר של הזהות: ההזדהות ועולמות הידע המבנים אותה. שיח ביקורתי מבקש להפנות את תשומת הלב גם

לשטחיות שעשוי לזמן עיסוק בזהות , זה המצ מצם עצמו רק למימד הרגשי כמושג על המגדיר זהות ותודעת זהות. מימד זה המנוסח כ"הזדהות", עובר כחוט השני בכל המודלים הבוחנים זהות ומוצג בהם , כאמור , כמושג מגדיר מרכזי , ולא כך הוא . דווקא הקוגניציה מסתברת בניתוח ביקורתי של שיח הזהות כנקודת ארכימדס. שיח על תודעת זהות צריך לזכך את מאפייניו ביחס לתווית המזהה , ביחס למימד הרגשי וביחס למימד הקוגניטיבי . שיח מבחין מסוג זה יכול לזקק ולזכך את הבנותינו לגבי תודעת זהות ולגבי דרכי התגבשותה.

אופני הגדרה: מי מגדיר אותי?

הקשיים בהגדרת זהות אינם באים לידי ביטוי רק בהעדר הבחנה בין ר בדים שונים בהגדרת זהות, אלא אף באיכות הרפלקטיבית. הכוונה כאן היא ליכולת המודעת של הפרט להגדיר את זהותו באופן אנליטי. מדובר בתהליך המבוסס על יכולת חשיבה גבוהה ונשען על ידע , לפיכך הוא תהליך תובעני הנזקק לא אחת לדוגמה, לסיפור שמתוכו יש לחלץ את הגדרת הזהות. קושי זה מציף את השאלה: מי מגדיר אותי? אני? האחר? מיהו האחר? בשיח הזהויות, אותו אנו מבקשים לזמן ללומדים, ראוי להצביע על הגדרות "פנים"- היינו הגדרת זהות בתוך הקולקטיב היהודי , לעומת הגדרת "חוץ" - משמע הגדרת הזהות על ידי האחר שאינו יהודי.

הגדרות "פנים" רווחות במערכת החינוך הן באמצעות סיפור משפחתי, סיפור קהילתי, סיפור לאומי. חקר הסיפור המשפחתי , למשל, שכיח במערכת החינוך בעיקר בכיתות ז'-ח', ונושא לרוב את השם "שורשים". תחושת השייכות המיידית והעמוקה לנרטיב המשפחתי מגייסת את מוטיבציית הלומדים לחקר זה . הפנייה לסיפור המשפחתי כאופן הגדרה שכיח עולה אף במחקרי זהות של בוגרים (למשל: Cohen & Eisen , 2000)

ברם, לא אחת מוחמץ השיח האנליטי והבוחן אודות רכיביה של הזהות העולים מהנרטיב המשפחתי . זאת ועוד, הנרטיבים נותרים כיחידות שלמות בודדות , ואין מרבים בתהליך של עיון משווה ביניהם. הוא הדין, לא אחת, לגבי חקר סיפורי קהילות. כאן המקום להצביע על נרטיבים משפחתיים וקהילתיים כשלמים המאפשרים ללמוד על רכיביה השונים של הזהות, להצביע על הפוטנציאל הקיים בהם כדי לנהיר זהות ולהבינה על כלל רבדיה ולזמן אף שיח משווה ביניהם.

הגדרות "חוץ" הן, כאמור, הגדרת זהות על ידי האחר. שמעוני (2008) מציין כי הגדרת היהודי כ"אחר" מבחינה דתית ו/או אתנית נוכחת בכל מערכות היחסים , שבה חי היהודי כמיעוט , בינו לבין החברה הסובבת אותו. מדובר בגורם תרבותי-פסיכולוגי שאותו מכנה שמעוני כגורם "קבוע" ו"יסודי". תפישת היהודי כ"אחר" משותפת לזהותם של יחידים וקבוצות בקהילות יהודיות שונות בעולם. אין מדובר באפיון שלילי בהכרח, הוא עשוי להיות אפיון סתמי או אפילו חיובי. עם זאת, חשוב לציין כי עדיין מונחת לפתחנו המלאכה לפצח את משמעות מאפייניו של ה"אחר" ואת השפעתם על הגדרת הזהות . כך למשל, מציין שמעוני (שם) כי שנאת היהודים לדורותיה המוכרת כתופעת האנטישמיות של העת המודרנית , מאוחדת בתפיסה האוניברסאלית המובהקת של היהודי כ"אחר", אך נבחנת בכל מדינה ומדינה על ידי תת-מוטיבים ייחודיים.

זיהוי באופן זה נתפס כזהות חיצונית , כזהותו של האחר בעיניהם של הדוברים אודותיו . הגדרה חיצונית מסוג זה עשויה לעורר סימני שאלות לגבי תוקפה עבור המושא המזוהה , אך גם עלולה לפעול בעוצמה רבה על הזיהוי החיצוני ולגרום למושא הזיהוי לאמץ את המבט של האחרים עליו ובכך לקבל את זהותו מהחוץ על מאפייניה השליליים .

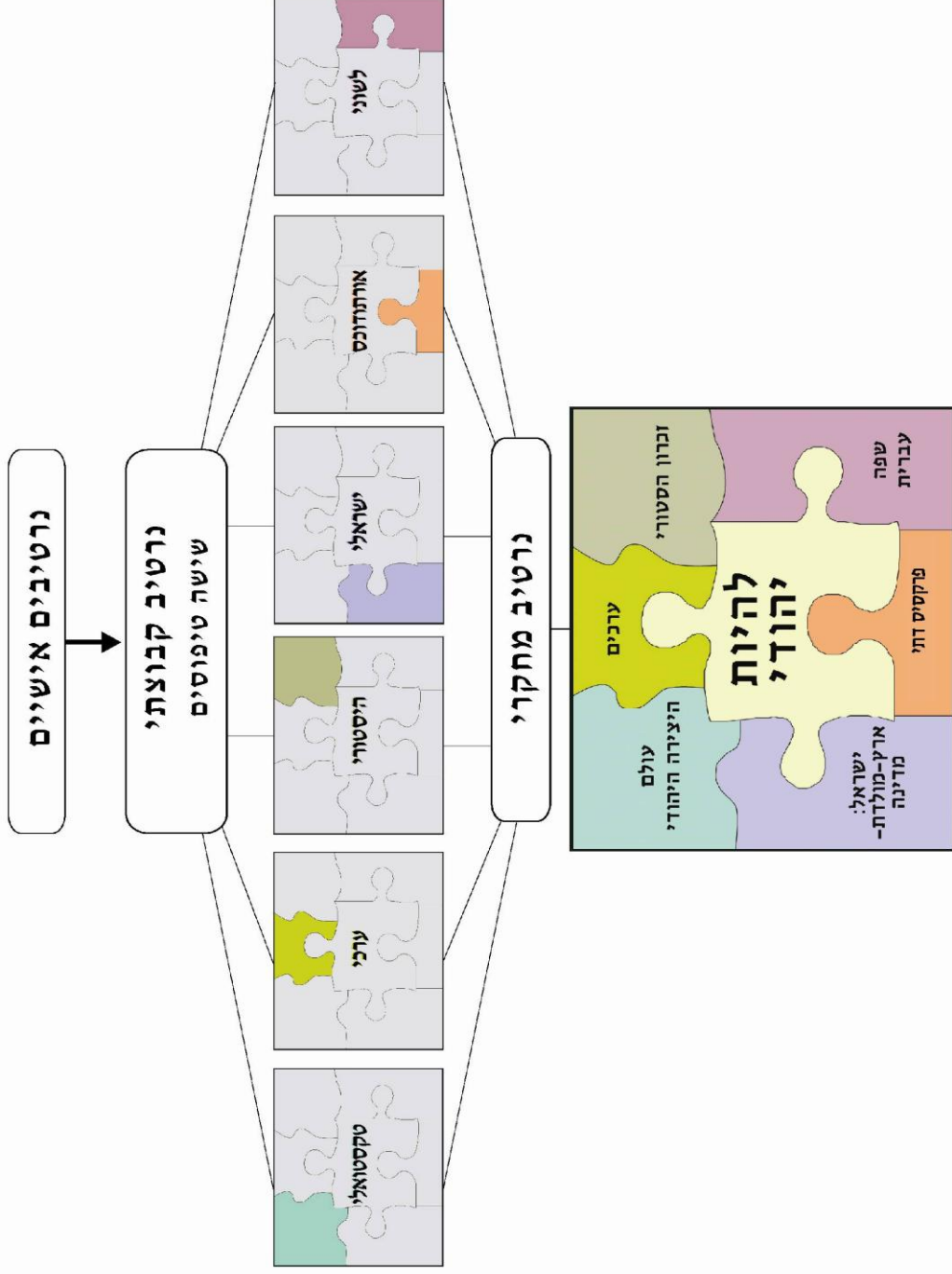
רכיבים בהגדרת זהות: מה מגדיר אותי ?

שיח זהויות המברר את רובדי הזהות ואת אופני ההגדרה מאפשר לארגן את המידע הרב באופן מובחן ומוגדר וכך לנוע לעבר ליבת הזהות- מה מגדיר אותה? בניית מפות זהות אישיות וקבוצתיות הוא שלב הכרחי לקראת כינונה של זהות רפלקטיבית ומושכלת. הוא עשוי להתקיים באופנים שונים מתוך ידע פנימי ומתוך תהליך של הבניית מידע חיצוני. במחקר על אופייה של תודעת הזהות היהודית בקרב קבוצת הורים חילונית (חמו, 2008), עלה כי השיח הקוגניטיבי אודות משמעות הזהות חשף המשגה שונה מזו המקובלת בספרות בתחום. השימוש במושג "יהדות כת רבות" כמושג על המכיל הן את הקשרי המשמעות מבחינה היסטורית דתית ותרבותית והן את עולם העמדות כלפי היהדות, התגלה כשימוש מינורי עד מאוד. תחת זאת עלתה התייחסות לשישה הקשרי משמעות. האופן בו התייחסו המשתתפים לכל אחד מהקשרים אילו: היקף, עומק וזיקה לשאר ההקשרים, עיצב פרופיל של שישה טיפוסים יהודים-חילוניים: "אורתודוכסי", "היסטורי", "ישראלי", "טקסטואלי", "ערכי" ו"לשוני". לענייננו כאן חשוב לציין כי פרופילי הזהות הנשענים על הקשרי משמעות מצביעים בעצם על רכיביה של זהות יהודית בת-ימינו. וכך בהתאמה ניתן להצביע על שישה רכיבי זהות:

- זיכרון היסטורי
- זיקה מרובת פנים לישראל
- עולם יצירה יהודי
- עולם ערכים פרטיקולארי
- פרקסיס דתי
- שפה עברית

מדובר ברכיבי זהות המקיימים ביניהם יחסים של חלקים בתוך שלם מצרפי (פאזל) כמתואר בתרשים הבא:

תודעת זהות מצרפית



בניית מפות זהות אי שיות וקבוצתיות הוא שלב הכרחי לקראת כינונה של זהות קולקטיבית רפלקטיבית ומושכלת. שיח מסוג זה הוא המסד להבניית תחושת שייכות למעגל הרחב של **העם היהודי**. שיח מסוג זה עשוי להתקיים באופנים שונים מתוך ידע פנימי ומתוך תהליך של הבניית מידע חיזוני. הדגש הוא על הבניית זהות דיאלוגית עם מגוון של טקסטים המאכלסים את השיח האנושי במובנו הרחב. סוג אחד של טקסטים הוא הטקסט היצירתי- אומנותי. כך למשל, תערוכת הקבע במוזיאון בית התפוצות מאפשרת לחוות באופן רב- חושי את ההתמודדות עם השאלות השונות שמציף שיח זהויות. על קצה המזלג אציין את הקו מפוזיציה המפגישה גלות וחורבן בפתח התצוגה המציבה את השאלות : מדוע נרדף העם היהודי ? מה גרם לשנאת יהודים לאורך ההיסטוריה? ומה שמר על זהותו של העם היהודי למרות הכ וול? הסיפור היהודי הייחודי והמתמשך של העם היהודי מתחיל עם המעטפת החיצונית של הזהות- עם הזיהוי הפיזי. המצג מעמת את ריבוי פניו הפיזיים של הציבור היהודי עם אחת ההגדרות השכיחות של שנאת היהודים: דמותו הסטריאוטיפית מבחינה פיזית של היהודי. עימות זה מעורר באופן נוקב את השאלה: האומנם כך?

בהמשך מזמן בית התפוצות את ההתמודדות עם הרובד העמוק של הזהות היהודית- רובד הקשרי המשמעות באופנים שונים. הגדרת זהות יהודית על דרך השלילה לאורך הדורות, נבחנת במוקדים שונים נוספים במוזיאון בית התפוצות, לצד אופני הגדרה על דרך החיוב. כך למשל, באמצעות המעגל המשפחתי והקהילתי; אורחות חיים; לוח השנה ומעגל החיים היהודי; עיסוק באמונה וברוחניות סביב מקומם הייחודי של בת י הכנסת בקהילות היהודיות השונות; אירועים היסטוריים מכונני זהות- שואה; עיסוק בעולם היצירה היהודי וכמובן, הצגת ישראל ומקומה כרכיב זהות מרכזי של היהודי בן-זמננו, הן זה החי בארץ והן מחוצה לה.

ולסיכום, תהליך הבנייתו של שיח זהות מזוכך ועמוק עובר דרך הצפתו של ידע אישי, דרך הצפתו של נרטיבים משפחתיים וקהילתיים, המאפשרים להניף את שיח הזהות שלנו מעבר לשיח של זהות והזדהות בלבד. הוא מאפשר לחלץ מתוך אופני הגדרה מסוג זה את רכיביה של הזהות היהודית העדכנית. עיון משווה בין מפות זהות שונות, אישיות וקולקטיביות, מעמיק את השיח אודות הזהות, וכך תורם להבנת אופייה של תחושת שייכות מושכלת לקולקטיב היהודי. שייכות מושכלת היא תנאי חשוב ויסודי להתנהגויות ומעשים. מתוך שכך הדבר, הרי אנו חוזרים לנקודת ההתחלה לדיון כאן: שיח אודות זהות יהודית הוא שיח אודות עמיות יהודית.

הפניות ביבליוגרפיות:

בן-רפאל, א', בן-חיים, ל'. **זהויות יהודיות בעידן רבמודרני**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. 2006
חמו, נ'. **תודעה וציפיות חינוכיות של הורים בנושא זהות יהודית חילונית** מחקר לקבלת תואר
דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת תל-אביב. 2008

שגיא, א'. **המסע היהודי-ישראלי: שאלות של תרבות ושל זהות**. ירושלים: מכון שלום

הרטמן. 2006

שמעוני, ג'. **מעמד קהילות היהודים בתפוצות בימינו בפרספקטיבה השוואתית**תל-אביב: בית-

התפוצות. 2008

Cohen, S. M., & Eisen, A.M. *The Jew Within: Self, Family and Community*

in America. Bloomington: Indiana University Press.2000

Phinney, J. S., *When We Talk About American Ethnic Groups, What Do We Mean?*.

American Psychologist, 51.. 918-927. 1996

Taylor, C.,. *Multiculturalism and 'The Politics of Recognition'*. Princeton. 1992